

IDEAL NEPRISTRASNOSTI U ETICI I PRAVU

REZIME: Ideja nepristrasnosti ima veoma značajnu ulogu za moral i pravo. Njeni domašaji su, međutim, još od antičkog vremena u filozofskim školama drugačije ocenjivani. Paralelno s porastom svesti o značaju ideje nepristrasnosti, za praktički svet nicao je i uvid da njeno apsolutizovanje proizvodi probleme koji se ne mogu zanemariti. Kroz pokušaje proširenja čovekovih sloboda, ideja nepristrasnosti dobija naročit značaj i status u moderno doba. U Kantovoj etici ona ima ulogu čistog regulativnog ideala zbog proterivanja osećanja, žudnji i sreće iz područja morala. U oblasti prava, ideja nepristrasnosti često se projektuje u mistifikovani ideal neutralnosti modernog prava. Dvadesetovekovna filozofija donosi skepsu prema čistoj, apsolutizovanoj racionalnosti i idealima nepristrasnosti i neutralnosti kao njenim derivatima. Naročito krajem prošlog veka razvijaju se debate o granicama nepristrasnosti kao niti vodilje prava i morala, a pogotovo posredstvom pitanja o uskladivosti najdubljih ljudskih odnosa i nepristrasnosti, kao i u okviru rasprava o patriotizmu i kosmopolitizmu. Prateći razvoj ove ideje, njene promene i uticaje, autorka zaključuje da idealizovanje nepristrasnosti, baš kao i njeno osporavanje, proizlazi iz svođenja složenosti moralne svesti na jedan od njenih nužnih delova: strasti ili razum. Tako suženo shvatanje moralnosti i praktičnog područja stvara nerealan pogled na čovekovo delanje, međuljudske odnose i društvo u celini, a za posledicu često ima različite socijalne patologije.

KLJUČNE REČI: nepristrasnost, neutralnost, strasti, razum, kosmopolitizam

1. Uvod

Ideja nepristrasnosti je imala izuzetno značajnu ulogu u razumevanju pravde, prava i morala kako tokom istorije tako i u današnje vreme. Nepristrasnost je shvatana kao nužni deo pravednog i ispravnog postupanja, a nekad je poistovećivana i sa idejom pravde. Čak i mnogi vizuelni prikazi boginje pravde upućuju na nepristrasnost kao neizostavni deo pravednosti: Justicija u vreme renesanse, osim vage i mača, u rukama dobija i povež preko očiju koji simbolično upućuje na to da na njenu odluku neće uticati nebitna svojstva onih koji su se našli pred licem pravde.

I samo poreklo reči *nepristrasnost* važno je za razumevanje ideje koju ona nosi. U brojnim evropskim jezicima ta reč, pored odričnog prefiksa, sadrži i imenicu *pristrasnost* izvedenu iz odgovarajuće reči za pojam „strane“ (eng. *impartiality*; it. *imparzialità*, f.; šp. *imparcialidad*, f.; por. *imparcialidade*, f.; fr. *impartialité*, f.; nem.

die Unparteilichkeit; polj. bezstronność; mađ. pártatlanság; hrv. nepristranost). Reč u ovim jezicima i sama već upućuje na značenje - za osobu se kaže da je nepristrasna ukoliko nije naklonjena nijednoj od strana koje ocenjuje ili kojima sudi.

U srpskom jeziku je prisutna jedna zanimljiva razlika u odnosu na prethodno pomenute jezike. Srpska reč „nepristrasan“ ili „nepristrastan“¹ verovatno označava pojedinca koji nije obuzet strastima, nego je u stanju da razumno sagleda problem.² Već sama reč ukazuje na to da strasti mogu da pomute ispravan sud i ocenu, te se nemogućnost ovladavanja njima smatra opasnošću za pravедnost.

Uprkos tome što u osnovi imaju reči sasvim različitih značenja (strana i strast), ideja nepristrasnosti se u čitavom evropskom govornom području najčešće tumači tako da obuhvata ideju nepostojanja naklonosti ni prema jednoj od strana, a tako i ideju neostrašćenosti. Ove dve misli se najčešće s pravom posmatraju kao duboko isprepletene: kako neko ne bi bio naklonjen niti jednoj od strana, potrebno je da ne neguje neku strast (npr. ljubav, mržnju itd.) prema njima. Ista ideja ponekad se izražava i terminima neutralnost ili objektivnost³.

2. Mesto ideala nepristrasnosti u etici i pravu

2.1. Etika

Sa postepenom sekularizacijom prava i pravde, kao i sa rađanjem moralne svesti u modernom smislu, ideja nepristrasnosti je počela upadljivo da krči svoj put ka mestu jednog od regulativnih ideala područja prava i morala. Ipak, problemi i dileme koje je ideal nepristrasnosti doneo u područje praktičkog sveta nisu ostali nezapaženi ni među antičkim filozofima i umetnicima.

Pokušavši da u svojoj politeji uspostavi vlast vrlina, prvenstveno umerenosti, mudrosti, hrabrosti i pravедnosti, a ne vladavinu strasti, Platon je zamislio zajednicu u kojoj će lični odnosi imati drastično slabiju snagu i uticaj, naročito na upravljanje društvom. Kako bi umski principi bili ti prema kojima se politeja upravlja a ne „logika strasti“, potrebno je znatno ograničiti privatnu svojinu i obesnažiti porodicu tako što će biti zabranjeni brakovi do izvesnog doba, a roditeljima neće biti poznato ko su njihova deca, već će ona biti data na othranjivanje i odgoj različitim dojljama i dadiljama (Pl. Rep. 449-462). Time će biti izbegnuto uzajamno vezivanje roditelja i dece, kao i partnera, te će snaga ličnih odnosa – kao jedan od najopasnijih izvora povoda za osećanjima i korupcije, biti u velikoj meri neutralizovana. Aristotel je kratko i jezgrovito (u Platonovoj politeji) izneo kritiku ideja svoga učitelja: „... a bolje je biti zapravo nečiji bratanac nego nečiji sin na takav način!“ (Arist. Pol. 1262a 14)

¹ Rečnici srpskog jezika dozvoljavaju obe mogućnosti.

² Etimološka istraživanja treba tek da pokažu kako je došlo do ove specifičnosti. Pritom bi svakako trebalo uzeti u obzir činjenicu da ruska reč za nepristrasnost glasi „беспристрастность“.

³ Karakteristično za novi vek je da se objektivnost, kao upravljenost prema objektu izučavanja ili ocenjivanja, suprotstavlja subjektivnosti, kao tački gledišta obojenom individualnim svojstvima posmatrača.

Promišljajući šta je to valjan ljudski život i karakter, on je došao do jednog uvida koji je od neprocenjivog značaja za razumevanje morala i dometa ideala nepristrasnosti, a koji misliocima modernog doba neće uvek biti sasvim očigledan: Aristotel je uočio da je motivacija nužni deo morala i da osnovi ljudske motivisanosti za moralnost ne mogu ležati samo u čistoj sferi umskoga. Zbog toga je Stagiranin i smatrao da je Platonovo radikalno ograničavanje porodice i privatne svojine autodestruktivna sila koja će uništiti i samu politeju – jer ljudi najviše brinu o onome što je njihovo i što vole (Ibid. 1262b 20-25), a ako im se to oduzme, splasnuće i sama volja koja je integralni deo morala.

Na to da je ideal nepristrasnosti bio predmet refleksije ne samo grčkih filozofa, nego i pesnika i tragičara, poslednjih decenija posebno skreću pažnju Alaster Mekintajer i Marta Nusbaum. A. Mekintajer (Mekintajer, 2006: 171) je ukazao na način na koji je to učinjeno u Sofoklovoj tragediji „Filoktet“. Agamemnonova ekspedicija je prema ovom komadu surovo ostavila Filokteta u bolovima na ostrvu Lemnos jer im je zbog tegoba ometao putovanje. Nakon niza godina ratovanja i proročanstva koje je reklo da jedino pomoću čarobnog luka može biti okončan Trojanski rat u korist Grka, Odisej i Neoptolem su pošli na Lemnos u nadi da će pronaći potrebno oružje koje je još ranije Herakle darovao Filoktetu. Problem mesta nepristrasnosti u moralu se na neposredan način otvara za Neoptolema kada se on suočava s dilemom: ili će prevariti već nepravedno i okrutno odbačenog Filokteta, uzeti mu luk i time ugroziti njegov život, ali istovremeno i sačuvati živote svoje sabraće okončavanjem dugotrajnog rata, ili će pošteno zatražiti luk ne dovodeći u opasnost Filokteta i staviti na kocku sudbine svojih rođaka, prijatelja i saboraca. Neoptolem oseća da pristrasnost prema svojim mora imati neke granice, ali težina ove dileme biva najbolje opisana time što je na kraju komada ne rešava čovek, nego Bog (Sofokle, 1980).

Marta Nusbaum tumači Sofoklovu „Antigonu“ (Nusbaum, 2009: 101-138) sagledavajući ovu tragediju baš kroz prizmu problema nepristrasnosti. Na jednoj strani ona vidi običaje i “lični” moral Antigone, koja za izvršenje porodičnih dužnosti daje i sopstveni život, a na drugoj strani Kreonta, koji kao vladar Tebe insistira na poštovanju propisa i bezličnih procedura, bez obzira na to o kom se građaninu Tebe radi. Uprkos tome što je u pitanju njegov nećak i Antigonin brat, Kreont zabranjuje da Polinik kao napadač na Tebu i zbog toga njen neprijatelj, bude sahranjen prema vladajućim običajima, dok Antigona po svaku cenu nastoji da obavi ovu važnu porodičnu dužnost. I Antigona i Kreont postaju žrtve svojih izbora⁴, jer - može se pročitati između redova - praktičkom svetu nije primerena ni

⁴ Njihove stavove dobro ilustruju sledeći stihovi:

Kreont: „Odavno znadem dobro po iskustvu svom,
Da najgori je onaj od vladara svih
Tko ne mari za savjet ljudi razumnih
I ne kaže što misli jer ga prijечи strah.
A kome više znači neki njegov drug
No domovina, taj je čovjek nevredan.“ (Sof. Ant. 180-185)
Antigona: „Jer nalog o kom zboriš ne proglaši Zeus,

krajnja pristrasnost ni krajnja nepristrasnost.

Tumačenja velikih antičkih književnih dela, koja nude A. Mekintajer i M. Nusbaum, pokazuju kako se tek pošto se stupilo na put ka prevladavanju predrasuda i različitih ograničenja antičkih pogleda na svet, odmah otvorio i niz izazova i problema koje ideal nepristrasnosti postavlja pred moral i pravo, a koga su mnogi „stari“ mislioci bili duboko svesni.

Proširenje moralnog horizonta koje je postepeno dolazilo, zaista je sa sobom donosilo oslobađanje – istovremeno i širenje domena odgovornosti, ali time nije ujedno i rešavan problem može li moralna svest izrasti na sasvim nepristrasnom tlu niti je odgovoreno na pitanje koja je to prava mera nepristrasnosti koju moral zahteva a čovek može da istrpi. Kada ideja nepristrasnosti postaje preteran, nerealan zahtev?

„Pristrasan moral“ je gotovo *contradictio in adjecto* jer moral zahteva mogućnost razlikovanja dobra i zla, ispravnog i rđavog, a za pristrasnost je svojstveno potpuno povodjenje za osećanjima te nemogućnost pravljenja te razlike. Uverenje da pojedinac uvek „instinktivno“ bira dobro mogu zagovarati samo krajnji deterministi za koje svako promišljanje ljudskog delanja mora izgledati besmisleno. Za razliku od malobrojnih koji prihvataju ovakav pogled na svet, za ostale sam pojam nepristrasnosti već podrazumeva neki nefatalistički osnov na kome izrasta elementarna etička diferencija. Baš kao što je često sam taj osnov različit, tako i sam horizont odgovornosti nema uvek prečnik iste dužine: nekada se ograničavao samo na članove jedne zajednice, ali se ponekad širio i na sva bića koja su sposobna da osećaju. Dometi nepristrasnosti, kao regulativne ideje morala, vrlo su različito sagledavani tokom višemilenijumskog promišljanja ovog problema, a neslaganja nije ostala pošteđena ni današnjica.

2.2. Rasprava o kosmopolitizmu i patriotizmu i ideja nepristrasnosti

Mesto ideje nepristrasnosti u moralu i pravu je poslednjih decenija naročito razmatrano kroz prizmu analiza fenomena patriotizma i nacionalizma. Žučnu polemiku o tome da li su patriotizam i ljubav prema naciji moralna dužnost pojedinca izazvao je članak Marte Nusbaum pod naslovom „Patriotizam i kosmopolitizam“, objavljen u časopisu *Boston review* u prvoj polovini devedesetih godina prošlog veka. M. Nusbaum je u tom tekstu kritikovala stanovište da patriotizam treba da

Nit Pravda, ukućanka svijeta podzemnog,
 Već oni drugi daše zakon ljudstvu svem.
 Ja ne smatrah tvoj nalog tako svesilnim,
 Da mogao bi smrtnik božji kršit glas,
 Što vječit je, iako nikad nepisan.
 Ne živi božja reč od dana današnjeg
 I nije tek od jučer, vječan joj je vijek
 I nitko ne zna otkad za nju znade svijet.
 Pa stog za bilo čiju objijest ne htijedoh
 Navući na se božji opravdan gnijev.“ (Sof. Ant. 445-455)

predstavlja moralnu okosnicu školskog obrazovanja, ali i samo pridavanje naročitog moralnog značaja ideji patriotizma.

Mnogi učesnici polemike koja je sledila, doživeli su kao posebno provokativne reči M. Nusbaum da je „naglašavanje patriotskog ponosa moralno opasno, a u krajnjoj liniji čak i štetno za neke vredne ciljeve kojima patriotizam želi da služi“ (Nusbaum i Koen, 1999: 10), a naročito u tvrdnji da je favorizovanje nacionalne pripadnosti u odnosu na pripadnost ljudskom rodu „definisanje sebe na osnovu moralno irelevantne karakteristike“ (Ibid.: 12).

Razvijena je čitava paleta stavova koja u osnovi ima problem mesta ideala nepristrasnosti u moralu i pravu. Ne sasvim pravedno, mnogi autori su M. Nusbaum pripisali zagovaranje jednog mistifikovanog ideala nepristrasnosti i zatim izneli različite kritike te ideje, koje su se kod mnogih uobličile u jasan zazor od kosmopolitizma. Ta skepsa prema kosmopolitizmu nikla je u okviru više ravni njihovih kritika: nerealnosti kosmopolitizma, ideji o njegovom imanentno imperijalističkom karakteru (bilo vojnom, bilo ekonomskom ili nekog drugog tipa), udaljenosti kosmopolitiskog pogleda na svet od čovekove „prirodne“ psihičke nastrojenosti i običajnosti, praznine kosmopolitizma [naročito kod Gatman, (Ibid.: 85)], ideologizovanosti svakog kosmopolitizma [Mekonel (Ibid.: 98)] i lišenosti kosmopolitizma svake vrste erosa [Pinski (Ibid.: 106)].

Sasvim konkretna su pitanja [Bok (Ibid.: 50)] koja se tiču imigracione politike zemalja današnjice, strane pomoći ugroženim ili manje razvijenim područjima sveta i međunarodnih intervencija, a na koja je potrebno ponuditi odgovore ako moralne dužnosti pojedinca ne ograničavamo samo na članove sopstvene domovine ili nacije.

Uprkos nekim značajnim uvidima u nedostatke različitih kosmopolitiskih stanovišta, nepristrasnost ograničenu na neku zatvorenu grupu nije moguće dosledno zasnovati i zato je ona uvek parohijalnog karaktera i ispunjena predrasudama, kako s pravom tvrdi i A. Sen (Ibid.: 445) učestvujući u ovoj polemici. Nema tih kvaliteta određenog državljanstva ili naroda koji zasecaju dublje od brazde ljudskosti, te rigidno ograničavanje morala takvim granicama može biti samo mitološki, to jest predmoralno zasnovano. Ovaj uvid, međutim, zadatak zasnivanja morala, odnosno određivanja dometa ideje nepristrasnosti ne čini lakšim; on samo isključuje česte stranputice kojima neki kreću upuštajući se u ovaj posao. Naime, ako bi nepristrasnost bila apsolutni moralni ideal bili bi nemogući odnosi prijateljstva i ljubavi⁵ koji čine nužne delove ljudskog bivstvovanja. S druge strane, potpuno odsustvo vladanja strastima predstavlja uništenje ne samo morala, nego i *ljudskog* društva. Složen problem koji se pri razmatranju odnosa ideje nepristrasnosti i morala otvara, dakle, glasi: kako odrediti koja je prava i opravdana mera strasti? Ili: koji su to minimalni standardi nepristrasnosti bez kojih sam fenomen morala nije moguć?

⁵ Na ovu vezu morala i ljubavi i prijateljstva posebno je skrenula pažnju i L. Mc Fall u članku „Integrity“.

2.3. Pravo

U području prava moguće je napraviti razliku između ideje nepristrasnosti tokom sprovođenja prava i samog odnosa ideja nepristrasnosti i pravde. I u prvom i u drugom slučaju može se postaviti pitanje u kom je stepenu ideja nepristrasnosti ostvarena i ostvariva.

Pitanjem o nepristrasnosti u sprovođenju prava naročito se bavi profesionalna, tačnije pravna etika. Osnovna uloga sudije je da bude nezavisan i nepristrasan donosilac odluka, te se nepristrasnost u današnjici, ali i u prošlosti, označava kao jedna od najvažnijih profesionalnih vrlina sudija⁶. Dok nezavisnost podrazumeva odsustvo spoljnih uticaja koji remete sudijski rad (bilo statusnog, političkog, ekonomskog, bezbednosnog tipa ili, na primer, pritiska javnosti), nepristrasnost se u ovom području shvata, pre svega, kao odsustvo naklonosti prema nekoj od strana. Nezavisnost je uvek u određenoj meri individualno svojstvo a ne samo rezultat postojećeg stanja u društvu, te neko neće pokazivati ovu vrlinu čak i kada postoje povoljni uslovi za njeno negovanje, dok će se neki pojedinci ponašati vrlo nezavisno i pri izrazito visokom stepenu spoljnih pritisaka. Nepristrasnost zavisi od individualnih svojstava pojedinca, barem u onoj meri u kojoj je to slučaj i kod nezavisnosti.

Mehanizmi sprečavanja sukoba interesa su načini da se otklone i ublaže one okolnosti u kojima su ljudi naročito skloni da umešaju sopstvene strasti u procenu datog slučaja. Te okolnosti, naravno, nije moguće pobrojati, ali je činjenica da postoje neke tipične situacije koje kod značajnog broja ljudi izazivaju pristrasnost. Napomenuto je da ih je još Aristotel uočio (odnos prema voljenima i sopstvenoj svojini), a čak je i Zakon dvanaest tablica (tablica 9.3) predviđao smrtnu kaznu za sudiju ili arbitra, koji bi primao novac ili poklone koji su za cilj imali da utiču na njegovu odluku. U današnjim zakonima i kodeksima, kao tipične situacije koje izazivaju sukob interesa, odnosno predstavljaju ozbiljnu opasnost po nepristrasnost donosioca odluka, s pravom su prepoznati emotivni odnos prema nekom od učesnika postupka (bilo osećanja naklonosti bilo nenaklonosti), ili njemu bliskog pojedinca, ranije lično učešće u postupku u drugom svojstvu, lični interes finansijskog ili srodnog tipa⁷ donosioca odluke ili nekoga ko mu je blizak, *ex parte* komunikacija s jednom od strana tokom trajanja postupka kojom se ugrožava načelo *audiatur et altera pars* i potencijalno daje neopravdana prednost jednoj strani. U najširem smislu posmatrana, pristrasnost se sagledava i u donošenju odluka na osnovu ideoloških ili svetonazornih ubeđenja i predrasuda, što se između ostalog ogleda i u zahtevu za apolitičnošću sudija.

⁶ Na primer, nepristrasnost danas predstavlja drugi kanon Standarda sudijske etike u Srbiji, drugu po redu vrednost Bangalorskih principa sudijskog ponašanja (UN) i sastavni deo trećeg kanona Sudijskog kodeksa SAD.

⁷ Ovde se mogu ubrojati i one situacije koje dovode do uvećanja moći pojedinca sticanjem izvesnih društvenih privilegija zahvaljujući pristrasno donetoj odluci a ne valjanjoj profesionalnoj delatnosti.

Posebno je zanimljivo poslednje ograničenje pristrasnosti koje ujedno i otvara širi problem odnosa ideje prava i ideala nepristrasnosti. U donošenju odluka, sudija treba da primenjuje pravne propise. Ipak, postoje prilike kada nije lako naći nedvosmislen odgovor u zakonima, nego je potrebno sagledati mnoštvo činilaca u datoj situaciji i pronaći odluku koja se najbolje može potkrepiti postojećim propisima. U tom slučaju, u procenu se mogu umešati lične predrasude i ubeđenja donosioca odluka. Ekspertska pomoć je često i sama prekratkog domašaja, a naročito u domenu društveno-humanističkih nauka koje su i same bojno polje vrlo divergentnih gledišta. Drastičnije slučajeve ovog vida pristrasnosti donekle ograničavaju sami zakoni zabranjujući diskriminaciju na osnovu rase, nacionalne, verske ili, na primer, rodne pripadnosti, ali ove načelne zabrane ne dosežu uvek do uvreženih kulturnih ili individualnih stereotipa o ulozi majke i oca u porodici, suštini intimnog odnosa, časti i ugleda, smislu dobrih običaja, suštini obrazovanja, prihvatljivim religijskim praksama i uverenjima, svojstvima indoktrinacije itd. Svi ovi problemi se ne mogu razmatrati samo načelno, nego je neophodno pred očima imati pojedinačan slučaj koji je baš zbog nedostatka matematičke strogosti u određenoj meri porozan za različita predubeđenja. Ipak, u nedostatku jasnog odgovora u propisima, zahtev za nepristrasnošću počinje nekad zastrašujuće da liči na zahtev za apstinencijom od onoga što smatramo razumnim.

Na početku ovog odeljka pomenut je i drugi problem koji se tiče odnosa ideje nepristrasnosti i prava. Moderno zapadno pravo sebe često proglašava vrednosno-neutralnim spram ideologija, verovanja i uverenja, kao i nepristrasnim regulativnim sadržajem. Poznato je da značajan deo filozofije i humanističkih nauka, pa i same praktičke filozofije, počev od kraja devetnaestog veka pa do danas, gaji duboku skepsu prema ovakvom načinu posmatranja moderne kulture, pa i prava kao jednog njenog proizvoda. U osnovi ovakve ideje neutralnosti stoji specifično shvatanje ljudske razumnosti koja se shvata kao moćna, čista, neprikosnovena, nekoruptibilna i u svakom smislu pouzdana vodilja ljudskog života. Za takvu racionalnost je karakteristično da je suprotstavljena emocijama, pa čak i prirodi, te da je shvaćena kao suvereni i legitimni vladar ljudskog sveta.

3. Strast, razum i neutralnost

Moderno doba donelo je uzdizanje razuma, naročito njegovim suprotstavljanjem veri kao nepouzdanom osnovu znanja. Izuzev vere, i osećanja i žudnje dobijaju pečat nečega što remeti istinito saznanje i ispravno delanje. U području etike Kant se razračunava sa žudnjama odbacujući svaki eudajmonizam i tvrdeći da sreća ne može biti svrha morala, smatrajući da se samo umom stiže do slobode⁸.

⁸ »Ako se pođe od tog načela i započne od patološkog, ili čisto estetskog, ili i moralnog osećanja (subjektivno-praktičkog umesto objektivnog), tj. od materije volje, svrhe, a ne od njene forme, tj. zakona, da bi se odatle odredile dužnosti: onda, naravno, nema nikakvih metafizičkih načela nauke o vrlini – jer osećanje, ma čime bilo pobuđeno, svagde je fizičko.« (Kant, 1993: 178)

Ipak, oštrije odvajanje „strasti duše“ i područja razuma nije samo novovekovnog datuma. Ono je bilo jedna od okosnica filozofskih razilaženja još u antičko doba.

Suprotstavljajući se Sokratovoj i Platonovoj intelektualizaciji sveta prakse (poistovećivanju vrline i znanja i marginalizovanju uloge emocija u čovekovom valjanom životu), Aristotel je tvrdio da je vrлина stanje s izborom, a izbor nije ništa drugo do „prava mera žudnji za stvarima koje su u našoj moći.“ (Arist. EN 1113a 10-11) U svom shvatanju moralnosti, on je integrisao strasti duše i promišljanje tako da promišljanje ne čini strasti izlišnim ili manje vrednim, nego im postavlja izvesne granice.

Čuvena je Aristotelova tvrdnja da bogovi i zveri ne mogu imati ni vrlinu ni porok (Ibid.: 1145a 25-28); prvi jer u svojoj samodovoljnosti ne mogu imati žudnje, a drugi zbog toga što im nedostaje razum. Tako je on još u četvrtom veku pre nove ere insistirao na tome da moral nema samo intelektualnu stranu, nego da su za njega neophodne i „strasti duše“. Potpuno negiranje žudnji i osećanja tj. strasti, vodi gušenju vrline.

Aristotel polazi od toga da je svrha morala sreća (tačnije eudajmonija), a za njegovo ostvarenje su potrebne i žudnje i osećanja. Na kraju krajeva, za Aristotela imati vrlinu znači ispravno osećati i u skladu sa tim postupati u datim okolnostima. Za razliku od njega, Kant proteruje ideju sreće iz polja morala i smatra da je poštovanje kategoričkog imperativa dovoljna i realna pokretačka sila morala. Pošto ga suprotstavlja „fizičkom“ delu ličnosti, on se mora čuditi otkud moralni zakon u čoveku baš kao što se u poznatom citatu čudi i zvezdanom nebu nad nama.

Kantovom stanovištu bliža je stoička koncepcija etike, a na putu ka odvajanju morala i sreće značajnu ulogu je odigrala i hrišćanska ideja askeze. Stoičari⁹ su uz filozofa-mudraca, kao krajnji uzor čovečanstva usko vezali ideal apatije. Za razliku od Aristotela, koji je mnoge „spoljašnje“ činioce [npr. zdravlje, dobro poreklo, dobro potomstvo, prijatelje itd. (Ibid.: 1099b5-6)] sagledao kao po pravilu potrebne preduslove srećnog i vrlog života, stoičari su značajan deo tog spoljašnjeg označili kao *adiafora* – moralno beznačajno¹⁰. Oni su smatrali da ti činioци ne smeju i ne treba da ometaju čovekov duševni mir – krajnji moralni

⁹ U ovom radu nije moguće dati jednu diferenciraniju sliku stoičke škole koja svakako postoji.

¹⁰ „Po Hekatonu, Apolodoru i Hrizipu, život - smrt, zdravlje - bolest, zadovoljstvo - bol, lepota - ružnoća, snaga - slabost, bogatstvo - siromaštvo, dobar glas - nepoznatost, visoko poreklo - nisko poreklo – nisu ni dobro ni zlo jer čoveku niti koriste niti škode.“ (Laertije, 1979: 233). Oni smatraju da je sve nabrojano moralno indiferentno – suprotstavljajući se na taj način i Aristotelu - jer nije ni dobro ni loše po sebi. Na ovom mestu moguće je samo napomenuti da stoičari ipak ne idu toliko daleko kao kinici i ne odbacuju sasvim značaj svega spoljašnjeg, ali njihovo shvatanje moralnog života obeležava snažan zaokret ka unutrašnjem duševnom životu čoveka za razliku od razumevanja vrline klasičnog perioda Grčke. Inače, baš je ideja o *adiafora* odigrala veoma značajnu ulogu u prokrčivanju puta ka univerzalnom ljudskom dostojanstvu i odbacivanju klasično-grčkih (i Aristotelovih) diskriminatornih nazora (slobodni-roboti, Heleni-varvari...), ali ta tema već izlazi s osnovnog problemskog koloseka ovog rada.

cilj stoičara, te da stanje vrline u stvari zahteva pobeđu nad strastima, odnosno potpuno ovladavanje njima. Na taj način se stiže do apatije, stanja nepomućenog strastima, kao konačnog životnog cilja. Svrha „udara“ na strasti¹¹ bila je mogućnost pouzdanog ovladavanja čovekovom sudbinom.¹² Istovremeno, biva „načeto“ jedinstvo emotivnog i racionalnog aspekta moraliteta koje je Aristotel zastupao.

Sasvim drugačija etička paradigma koju donosi hrišćanstvo, iako će posredstvom vere na velika vrata uvesti iracionalnost, a grčko uzdizanje razuma posmatrati kao *hybris*, ipak je suprotstavljena „strastima duše“. Aristotelovo „tropartitno“ tumačenje karakternih vrline i poroka¹³ biće zamenjeno dvopartitnim modelom po kome će na jednoj strani biti vrline shvaćena kao krajnost, a na drugoj porok tj. čista strast, pre svega, predstavljena u liku žudnje. Kao najveći grehovi se tako i pojavljuju najjače žudnje, dok manjak strasti više ne predstavlja porok nego vrlinu (skromnost, poniznost itd.). Uspostavljaju se asketski ideali koji zahtevaju jednu vrstu obamrlosti u odnosu na „strasti duše“, a prava mera strasti je njihovo ukidanje¹⁴. Pripremljen je put za moderno dualizovanje razuma i strasti duše u etici i za Kantovo poimanje „čiste“ moralne motivacije.

U okviru engleskog govornog područja, na probleme Kantove etike proizvedene „aspektom nepristrasnosti“ među prvima je ukazao Bernard Vilijams. Po njemu, jedno od osnovnih svojstava Kantove etike je ideja da se moralna tačka gledišta može jasno izdvojiti i da je suprotna samointeresnoj tački gledišta, kao i stav da je za moralnost centralna nepristrasnost i indiferentnost prema pojedinačnim odnosima, da ona zahteva apstrahovanje od posebnosti, pa i od samog agenta moralnog delanja, kao i oštra razlika između moralne i „ne-moralne“ motivacije i predikat digniteta koji se proriče moralnosti (Williams, 1999: 2). Vilijams smatra da postoje neke temeljne želje i projekti svakog pojedinca koji osmišljavaju njegovu/njenu egzistenciju a da nepristrasan odnos prema njima, koji neke etike traže (njegova meta je pored Kantove i utilitaristička etika), uništava sopstvo. To se dešava zato što sopstvo zahteva smisao – a smisla nema bez bazičnih projekata i individualnog identiteta (Ibid. 2-5). Drugim rečima, Vilijamsovo duboko uverenje koje stoji u osnovi njegovih razmatranja glasi da ideja smisla nije spojiva s idejom čiste nepristrasnosti i da Kantova etika oštećuje ideju individualnosti.

U nemačkom govornom području kritika poimanja individue u Kantovoj etici, s obzirom na srodne probleme, pojavila se barem šezdesetak godina ranije kada

¹¹ Izuzev retkih eupatija, većina osećanja u stoičkoj filozofiji dobija negativan predznak jer predstavljaju prepreku na putu ka vrlini.

¹² Veoma zanimljive analize odnosa Sokrata i Platona prema grčkim tragičarima daje M. Nusbaum u „Krhkosti dobrote“, tvrdeći da je osnovna ambicija dvojice Atinjana bila da nasuprot uticajnim umetnicima postave novu etičko-ontološku paradigmu: po M. Nusbaum, Sokrat i Platon žele da pokažu da je pomoću intelekta moguće očuvanje čovekove sreće, to jest da čovek nije prepušten slučaju i sudbini kako to velike tragedije pokazuju (Nusbaum, 2009: 143 ff).

¹³ Karakterne vrline su po Aristotelu uvek sredina između dva poroka: poroka viška i poroka manjka.

¹⁴ Ako je neki autor za središnju temu svoga opusa uzео genealogiju evropskog morala iz ove perspektive, onda je to F. Niče.

je Maks Šeler objavio svoje delo „Formalizam u etici i materijalna etika vrednosti. Novi pokušaj utemeljenja etičkog personalizma“.¹⁵ Šelerova meta je Kantovo utemeljenje pojma osobe samo na umu i paralelno odbacivanje osećanja čime dolazi do poništavanja ljudske individualnosti. U svom spomenutom poznatom delu on pokušava da izgradi jednu etiku koja će potvrditi konstitutivnost emocija za ljudsku personalnost. Osećanja, takođe, ulaze u apriori osobe (Scheler, 1966: 84), a ne samo um – to je misao kojom se Šeler sasvim distancira od Kanta. On sluti da u osnovi logocentrične etike stoji jedan dualizam duha i prirode (a zatim i ljudskog i animalnog, te razuma i strasti) koji moralne norme čini suviše udaljenim od stvarnosti, ali će ta misao eksplicitno biti razvijana tek kasnije.

Idealu nepristrasnosti je tako još od helenističkog doba polako pripreman put, da bi se kroz srednjovekovne ideje i novovekovno uzdizanje matematizovanog razuma konačno našao s one strane prirode, osećanja i žudnji. Umesto kao ispravna mera, razumnost je shvaćena kao negacija osećanja i žudnji, moral kao idealno nepristrasan, a pravo kao idealno neutralno. Ideja nepristrasnosti se preokrenula u ideal nepristrasnosti.

Dvadesetovekovna filozofija je, međutim, na obe strane okeana razotkrila idealnotipski karakter nepristrasnosti i probleme koje njeno apsolutizovanje donosi. Pronicljive kritike su na svetlo iznele uvide da idealizacija nepristrasnosti u etici završava u nemogućnosti pružanja zadovoljavajućeg odgovora na pitanje o moralnoj motivaciji, omalovažava značaj osećanja i individualnog identiteta za čovekov život. Istovremeno, one su postavile i jedan od najsloženijih zahteva budućim generacijama: zadatak da se na drugačiji način sagleda odnos duha i prirode, strasti i razuma, a zatim i sam fenomen morala.

4. Zaključak: ideal nepristrasnosti i složenost moralne svesti

Polemika koja je razvijena u pogledu mesta ideala nepristrasnosti u moralu i pravu, iako nije zaključena, neku vrstu privremenog epiloga dobila je u pojmovima razumne nepristrasnosti i razumne pristrasnosti. Uvid da pojedinim uverljivim argumentima raspolažu obe strane debate, doveo je do toga da neki od njenih učesnika sagledaju da ekstremna stanovišta prati najviše poteškoća, odnosno da u čistim oblicima ni nepristrasnost ni pristrasnost ne predstavljaju poželjne etičke regulative.¹⁶

¹⁵ Šelerova razmatranja nisu se pojavila niotkuda: čitav egzistencijalizam je manje-više izrastao iz ove grupe problema.

¹⁶ Na primer, Alan Tomas tvrdi da je samo razumna pristrasnost kompatibilna s idejom sopstva (Thomas, 2005: 25), M. U. Voker skreće pažnju na nereálnost zagovaranja čiste logike nepristrasnosti u etici, naročito kritikujući omiljene slike koje su u tu svrhu upotrebljavane: poziciju Božjeg oka, univerzuma, nepristrasnog sudije itd. (Walker, 1991: 765-767), dok V. Bader zaključuje da je današnjici s njenim globalnim problemima radije potrebna razumna nepristrasnost nego razumna pristrasnost (Bader, 2005: 101).

Čista ideja nepristrasnosti pokazala je karakter „rđave beskonačnosti“ kada je bilo potrebno zasnovati praktičko polje na njoj. Ona zahteva neku vrstu apstinencije od individualnosti i nagrizi čovekovu moralnu motivaciju izjednačavajući prijatelje i strance, bližnje i nepoznate, sopstvene i tuđe želje. Neki autori s pravom skreću pažnju na to da ne postoje samo patologije pristrasnosti, nego i patologije nepristrasnosti (sl. Barber 1999). Nivelisanje ljudskih odnosa predstavlja veliku pretnju ljudskosti, dok, s druge strane, možda i nema opasnije ideje od pokušaja da se društvo i moral zasnuju samo na žudnji, strasti i emociji.¹⁷ Tako se praktičko polje nalazi između Scile i Haribde, koje izranjaju uvek kada se moralnost neopravdano sužava na jedan od svojih konstituensa: strasti ili razum.

Moralna svest, pa ni polje prakse, nisu samo proizvodi razuma; osećanja, žudnje i motivacija su za nju jednako nužni. Pristrasnost mora imati neko razumno opravdanje, ali ni razum ne može postojati sasvim nezavisno od strasti a da ne bude obesmišljen. Jedno treba da se legitimise u drugome. Logikom pristrasnosti ukidaju se sloboda i pravda, čistim idealom nepristrasnosti sam život.

Ni u polju prava, ni u području etike ne sme biti zanemaren uvid da se praktički svet izvitoperuje ako se bilo razumska, bilo strastvena strana čovekove prirode ne sagledaju kao njegovi sastavni delovi. Oспорavanje ideje nepristrasnosti i njeno oštro relativizovanje korak je u ambis nehumanoga. Pa opet, pokušaji da se pravo i moral zasnuju kao sasvim neutralni, matematički racionalni, predstavljaju opasno i utopističko mistifikovanje veze pravde i dobra, vrline i sreće, razuma i strasti.

LITERATURA:

- Aristotel (1988). *Nikomahova etika*. Zagreb: Globus.
- Aristotle (1928). *Politics*. Preuzeto sa: http://www.gutenberg.org/files/6762/6762-h/6762-h.htm#2H_4_0018
- Bader, V. (2005). Reasonable impartiality and priority for compatriots. A criticism of liberal nationalisms main flaws. *Ethical theory and moral practice*, 8, pp. 83-103
- Barber, B. (1999). Ustavno poverenje. U: (ur.) Nusbaum, M. i Koen Dž., *Za ljubav domovine. Rasprava o granicama patriotizma*. Beograd: Čigoja, str. 39-46.
- Bok, S. (1999). Od dela ka celini. U: (ur.) Nusbaum, M. i Koen Dž., *Za ljubav domovine. Rasprava o granicama patriotizma*. Beograd: Čigoja, str. 47-54.
- Gatman, E. (1999). Demokratski građanski status. U: (ur.) Nusbaum, M. i Koen Dž., *Za ljubav domovine. Rasprava o granicama patriotizma*. Beograd: Čigoja, str. 81-88.
- Kant, I. (1993). *Metafizika morala*. Sremski Karlovci-Novı Sad: IKZS.
- Laertije, D. (1979). *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*. Beograd: BIGZ.
- McFall, L. (1987). Integrity. *Ethics*, 98, pp. 5-20.
- Mekintajer, A. (2006). *Traganje za vrlinom*. Beograd: Plato.

¹⁷ Jedan od autora koji su to pokazali na vrlo upečatljiv način u prvoj polovini XX veka, bio je H. Plesner. To je i tema njegove knjige „Granice zajednice“.

- Mekonel, M. V. (1999). Ne zanemaruje male čete. U: (ur.) Nusbaum, M. i Koen Dž., *Za ljubav domovine. Rasprava o granicama patriotizma*. Beograd: Čigoja, str. 95-102.
- Nusbaum, M. (1999). Patriotizam i kosmopolitizam. U: (ur.) Nusbaum, M. i Koen Dž., *Za ljubav domovine. Rasprava o granicama patriotizma*. Beograd: Čigoja, str. 9-28.
- Nusbaum, M. (2009). *Krhkost dobrote*. Beograd: Službeni glasnik.
- Pinski, R. (1999). Eros protiv esperanta. U: (ur.) Nusbaum, M. i Koen Dž., *Za ljubav domovine. Rasprava o granicama patriotizma*. Beograd: Čigoja, str. 103-110.
- Platon (1969). *Država*. Beograd: Kultura.
- Plesner, H. (2004). *Granice zajednice*. Novi Sad: IKZS.
- Scheler, M. (1966). *Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik*. Bern und München: Francke Verlag.
- Sen, A. (2002). Open and Closed Impartiality. *The Journal of Philosophy*, 99, pp. 445-469.
- Sofokle (1982). *Antigona*. Sarajevo: Svjetlost.
- Sofoklo (1980). *Filoktet*. Zagreb: GZH.
- Thomas, A. (2005). Reasonable partiality and the agents point of view. *Ethical theory and moral practice*, 8, pp. 25-43.
- Walker, M. U. (1991). Partial Consideration. *Ethics*, 101, pp. 758-774.
- Williams, B. (1999). Persons, character and morality. In: *Moral luck*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1-20.

IDEAL OF IMPARTIALITY IN ETHICS AND LAW

ABSTRACT: The idea of impartiality has always had a particular importance for morality and law. Yet, its prospects have been differently assessed in various philosophy schools from the ancient times. Simultaneously with the rise of the awareness of the importance which the idea of impartiality has for the world of praxis, grew the insight that its absolutization brings about considerable problems. Particular importance and status got the idea of impartiality in the modern era. In the ethics of Immanuel Kant it became a pure regulative ideal due to his removal of passions, emotions and happiness from the field of morality. In the domain of law, the idea of impartiality has been often projected into the mystified ideal of the neutrality of modern law. Twentieth century philosophy yielded a skepticism towards pure and absolute rationality and the ideals of impartiality and neutrality as its derivatives. At the end of the last century intense debates have been developed considering the limits of impartiality understood as the pure essence of morality and law, especially in relation to its compatibility with the deepest human relations as well as regarding the issues of patriotism and cosmopolitanism. Following the development of this idea, its transformations and effects, the author concludes that the idealization of impartiality, as well as its refusal, result from the reduction of the complexity of moral consciousness into one of its inevitable aspects: passions or reason. Such narrow views upon morality and the field of *praxis* bring forth an unrealistic comprehension of human action, interpersonal relationships and the society in general and often end up with different social pathologies.

KEYWORDS: impartiality, neutrality, passion, reason, cosmopolitanism